

LBRIS

We know
books

COLECȚIA DE STRADĂ

Coordonatori:

VERONICA LAZĂR

VIRGIL PAȘCA

© TACT, 2023, pentru versiunea în limba română

Susan Sontag, *On Women*

Copyright © 2023 by The Estate of Susan Sontag

All rights reserved

Picador, 120 Broadway, New York 10271

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

SONTAG, SUSAN

Despre femei / Susan Sontag; trad. din lb. engleză și pref. de
Vasi Ciubotariu - Cluj-Napoca: Tact, 2023

ISBN 978-606-9039-21-2

I. Ciubotariu, Vasi (trad.; pref.)

396

SUSAN SONTAG

Despre femei

Ediție îngrijită de
David Rieff

Traducere din limba engleză și prefață de
Vasi Ciubotariu

TACT
EDITURA

Cuprins

<i>Prefață</i>	5
Dublul standard al îmbătrânirii	9
Lumea a Treia a femeilor	39
Frumusețea femeii: <i>Umilire sau sursă de putere?</i>	77
Frumusețea: <i>Cum se va schimba în viitor?</i>	81
Fascinantul fascism	91
Feminism și fascism <i>Un schimb de opinii între Adrienne Rich și Susan Sontag</i>	121
Interviul din revista <i>Salmagundi</i>	131
<i>Notă bibliografică</i>	157

Și atunci când se apropie cu o privire scrutătoare și cu un bisturiu chirurgical de tema feministă, cum o face în „Dublul standard al îmbătrânirii” sau în „Lumea a Treia a femeilor”, și atunci când ne captivează, în „Fascinantul fascism”, cu o analiză sclipitoare a esteticii fasciste și a felului în care au fost receptate operele lui Leni Riefenstahl într-o societate răvășită, Susan Sontag a tras semnale de alarmă. A făcut distincții. A încercat să abordeze probleme diferite, pentru a susține puncte de vedere diferite. Și a reușit.

Vasi Ciubotariu

Dublul standard al îmbătrânirii

„**C**E VÂRSTĂ ai?” Persoana care întreabă poate fi oricine. Cea care răspunde este o femeie, o femeie „de o anumită vârstă”, cum ar spune discret francezii. Vârsta cu pricina poate fi cuprinsă între douăzeci și ceva și aproape șazeci. Dacă întrebarea nu e personală – o informație de rutină necesară pentru a obține carnetul de șofer, cardul de credit sau pașaportul –, ea se va strădui probabil să răspundă sincer. Când trebuie să completeze formularul în vederea căsătoriei, dacă viitorul ei soț este chiar și numai un pic mai tânăr decât ea, s-ar putea să-și dorească cu ardoare să scadă câțiva ani; probabil n-o va face. Când aplică pentru un job, de cele mai multe ori șansele ei depind parțial de „vârsta potrivită”, iar dacă a ei nu este, va minți sperând că nu va fi descoperită. La prima vizită la un nou doctor, simțindu-se poate mai vulnerabilă în momentul în care este întrebată, se va grăbi probabil să dea răspunsul corect. Dar dacă întrebarea este personală, să spunem așa – dacă e întrebată de un prieten nou, de o cunoștință întâmplătoare, de copilul unui vecin, de colegul de birou, de la magazin, de la fabrică –, e greu de prevăzut răspunsul. S-ar putea să se eschiveze cu o glumă sau să refuze să răspundă, afișând o indignare jucăușă. „Nu știi că nu-i frumos să întreb o femeie câți ani are?” Sau, după o clipă de ezitare, stânjenită, dar sfidătoare, s-ar putea să spună adevărul. Sau ar putea minți. Dar nici adevărul, nici eschivarea, nici minciuna nu alină disconfortul provocat de întrebare. Căci pentru o femeie, a fi obligată să-și spună vârsta, după „o anumită vârstă”, este întotdeauna un calvar în miniatură.

Dacă întrebarea e pusă de o femeie, se va simți mai puțin amenințată decât dacă vine de la un bărbat. Celelalte femei sunt, la urma urmei, tovarășe cu care împarte același potențial de umilire. Va fi mai puțin șireată, mai puțin evazivă. Dar probabil tot nu-i va plăcea să răspundă și s-ar putea să nu spună adevărul. Cu excepția formalităților birocratice, oricine pune întrebarea asta unei femei – după „o anumită vârstă” – ignoră un tabu și este probabil nepoliticos sau de-a dreptul ostil. Aproape toți admit că, după ce depășește o vârstă care e, de fapt, destul de fragedă, numărul exact de ani ai unei femei încetează să mai fie o țintă legitimă a curiozității. După copilărie, anul de naștere al unei femei devine secretul ei, proprietatea ei privată. E ca un fel de secret murdar. Ar da întotdeauna dovadă de indiscreție dacă ar răspunde sincer.

Disconfortul resimțit de o femeie de fiecare dată când își spune vârsta nu are nicio legătură cu conștientizarea anxioasă a mortalității omenești pe care fiecare o are din când în când. E absolut normal ca nimeni, nici bărbații, nici femeile, să nu savureze procesul de îmbătrânire. După treizeci și cinci de ani, orice menționare a vârstei amintește că sfârșitul vieții este probabil mai aproape decât începutul ei. Anxietatea aceasta nu are nimic absurd. La fel de normale sunt angoasa și furia pe care oamenii cu adevărat bătrâni, de șaptezeci și optzeci de ani, le resimt atunci când puterile lor fizice și mentale slăbesc inevitabil. Vârsta înaintată este incontestabil o încercare, indiferent de stoicismul cu care este înfruntată. Este un naufragiu, indiferent de curajul cu care oamenii în vârstă insistă să-și continue călătoria. Dar durerea sacră și obiectivă a vârstei înaintate este de cu totul alt ordin decât durerea profană și subiectivă a îmbătrânirii. Vârsta înaintată este un adevărat calvar pe care îl experimentează deopotrivă bărbații și femeile. Îmbătrânirea este, în principal, un calvar al imaginației – o boală morală, o patologie socială – care le afectează la modul esențial pe femei mult mai mult decât pe bărbați. În special femeile sunt cele care experimentează

îmbătrânirea (tot ceea ce vine înainte de a fi cu adevărat bătrâne) cu atâta aversiune și chiar rușine.

Privilegiile emoționale pe care societatea le conferă tinereții stărnesc în fiecare o anumită anxietate cu privire la înaintarea în vârstă. Toate societățile urbanizate moderne – spre deosebire de societățile tribale, rurale – se raportează condescendent la valorile maturității și ridică în slăvi bucuriile tinereții. Reevaluarea ciclului vieții în favoarea tinerilor servește excelent o societate laică ai cărei idoli sunt productivitatea industrială în continuă creștere și canibalizarea nelimitată a naturii. O atare societate trebuie să dea un nou sens ritmurilor vieții pentru a stimula oamenii să cumpere mai mult, să consume și să arunce mai repede. Oamenii permit ca directa conștientizare a propriilor lor nevoi, a ceea ce le face lor plăcere să fie anulată de *imaginile* comercializate ale fericirii și bunăstării personale; și, în această imagerie menită să stimuleze niveluri încă și mai lacome de consum, cea mai răspândită metaforă a fericirii este „tinerețea”. (Insist pe faptul că e o metaforă, nu o descriere ad litteram. Tinerețea este o metaforă a energiei, a mobilității neobosite, a poftei: a stării de „a dori”). Punând semnul egal între starea de bine și tinerețe, fiecare devine agasant de conștient de vârsta exactă a sa și a celorlalți. În societățile primitive și premoderne, oamenii acordau mult mai puțină importanță datelor. Când viețile sunt împărțite în perioade lungi cu responsabilități constante și idealuri stabile (și ipocrizii), numărul exact de ani pe care l-a trăit cineva devine ceva trivial; nu are niciun rost să pomenești sau chiar să știi anul în care s-a născut cineva. Majoritatea oamenilor din societățile neindustrializate nu sunt deloc siguri de vârsta lor. Oamenii din societățile industriale sunt bântuiți de numere. Fac aproape o obsesie din a ține scorul anilor, convinși fiind că orice număr mai mare decât unul mic e un fel de veste proastă. Într-o perioadă în care oamenii trăiesc efectiv mai mult și mai mult, ce se adună la ultimele *două treimi* din viață este umbrit de teama pregnantă de o continuă pierdere.

Prestigiul tinereții afectează într-o oarecare măsură pe oricine în societatea de astăzi. Și bărbații sunt predispuși la episoade perioadice de depresie cauzate de înaintarea în vârstă – de pildă, când se simt nesiguri, neîmpliniți sau insuficient răsplățiți la serviciu. Dar bărbații rareori intră în panică din cauza vârstei așa cum o fac femeile. Înaintarea în vârstă îl afectează mult mai puțin profund pe un bărbat, deoarece, pe lângă propaganda pentru tinerețe care îi plasează atât pe bărbați, cât și pe femei pe o poziție defensivă pe măsură ce îmbătrânesc, există un dublu standard al îmbătrânirii care le condamnă cu o anumită severitate pe femei. Societatea este mult mai permisivă cu înaintarea în vârstă a bărbaților, așa cum e mai tolerantă față de infidelitățile sexuale ale soților. Bărbaților li „se permite” să îmbătrânească, fără penalizări, în diverse moduri în care femeilor nu li se dă voie.

Societatea oferă chiar mai puține recompense femeilor care înaintază în vârstă decât bărbaților. Contează mai mult în viața unei femei să fie atractivă decât în cea a unui bărbat, iar frumusețea, identificată – așa cum e pentru femei – cu tinerețea, nu face casă prea bună cu înaintarea în vârstă. Capacitățile mentale extraordinare pot spori cu vârsta, dar femeile sunt arareori încurajate să se dezvolte mental mai sus de niște standarde de diletant. Deoarece înțelepciunea, considerată competența specială a femeilor, este „eternă”, o cunoaștere intuitivă, străveche a emoțiilor la care repertoriul de fapte, experiența lumească și metodele analizei raționale nu au cu ce contribui, o viață lungă nu le garantează femeilor nici că devin mai înțelepte. Abilitățile personale așteptate de la o femeie sunt exercitate de timpuriu și, exceptând talentul de a face dragoste, nu sunt genul de abilități care se dezvoltă prin experiență. „Masculinitatea” se identifică cu competența, autonomia, autocontrolul – calități care nu sunt amenințate de dispariția tinereții. În cele mai multe activități care se așteaptă să fie desfășurate de bărbați, cu excepția sporturilor fizice, competența crește odată cu vârsta. „Feminitatea” este identificată cu incompetența, neputința,

pasivitatea, lipsa competitivității, drăgălășenia. Înaintarea în vârstă nu sporește aceste calități.

Chiar tineri fiind, bărbații din clasa de mijloc se simt vitregiți de trecerea timpului, dacă nu s-au realizat încă profesional sau dacă nu au câștigat mulți bani. (Și orice predispoziții ar avea spre ipohondrie, ea se accentuează odată ajunși la vârsta mijlocie, concentrându-se cu o emotivitate specifică în sfera atacurilor de cord și a pierderii virilității.) Criza vârstei în cazul lor se leagă de imensa presiune pusă pe bărbați să fie „de succes”, definindu-le tocmai calitatea de membri ai clasei de mijloc. Femeile simt rareori o anxietate legată de vârstă cauzată de lipsa succesului într-un anumit domeniu. Munca prestată de femei în afara casei nu prea e văzută ca realizare profesională, ci ca mijloc de a câștiga bani; cele mai multe locuri de muncă disponibile pentru femei exploatează în principal instruirea primită încă din copilărie: de a fi serviable, de a oferi sprijin, dar și de a parazita, de a nu fi aventuroase. Ele pot avea locuri de muncă umile, slab calificate în industria ușoară, care oferă un criteriu de succes la fel de scăzut ca întreținerea gospodăriei. Pot fi secretare, funcționare, vânzătoare, menajere, asistente în cercetare, chelnerițe, asistente sociale, prostituate, asistente medicale, profesoare, operatoare de telefonie – transcrieri publice ale rolurilor de servire și îngrijire pe care femeile le au în viața de familie. Femeile ocupă foarte puține posturi executive, sunt rareori considerate adecvate pentru responsabilități politice sau corporative și formează doar un minuscul contingent în profesiile liberale (cu excepția cadrelor didactice). Ele sunt practic excluse din joburi care presupun o relație de expert și de intimitate cu mașinile, folosirea corpului la modul agresiv, care comportă un oarecare risc fizic sau un simț al aventurii. Locurile de muncă pe care societatea le consideră potrivite pentru femei sunt auxiliare, sunt activități „calme” care nu intră în competiție, ci le ajută pe cele desfășurate de bărbați. Pe lângă faptul că sunt mai prost plătite, majoritatea muncilor prestate de femei au un plafon inferior de avansare și oferă mai

puține supape de împlinire a dorințelor firești de a fi puternic. Toată munca extraordinară depusă de femei în societatea actuală este voluntară; societatea dezaproabă ambiția și agresivitatea la femei, iar asta le inhibă pe majoritatea. Inevitabil, femeile sunt scutite de panica îngrozitoare pe care o resimt bărbații de vârstă mijlocie ale căror „realizări” par neînsemnate, care se simt blocați pe scara profesională sau cărora le este frică să nu fie înlăturați de cineva mai tânăr. Însă lor le sunt totodată refuzate cele mai multe dintre satisfacțiile reale pe care bărbații le obțin prin muncă – satisfacții care, de cele mai multe ori, cresc odată cu vârsta.

Dublul standard al îmbătrânirii apare cel mai brutal în convențiile sexuale, presupunând o inegalitate între bărbați și femei care acționează permanent în dezavantajul femeilor. În cursul firesc al evenimentelor, o femeie cu vârsta cuprinsă între optsprezece și douăzeci și cinci de ani se poate aștepta să atragă un bărbat de aproximativ vârsta ei. (Ideal, ar trebui să fie măcar un pic mai mare.) Se căsătorește și întemeiază o familie. Dar dacă soțul ei are o aventură după câțiva ani de căsătorie, alege de obicei o femeie mult mai tânără. Să presupunem că ei divorțează când au în jur de cincizeci de ani. Soțul are mari șanse să se recăsătorească și o va face probabil cu o femeie mai tânără. Fostei lui soții îi e greu să se căsătorească din nou. Este puțin probabil să atragă un al doilea soț mai tânăr decât ea; chiar și să găsească pe cineva de vârsta ei ține de noroc și va trebui probabil să se mulțumească cu un bărbat semnificativ mai în vârstă decât ea, aflat la șaiszeci sau șaptezeci de ani. Femeile devin neeligibile sexual mult mai devreme decât bărbații. Un bărbat, chiar dacă e urât, poate rămâne eligibil până la bătrânețe. El este un partener acceptabil pentru o femeie tânără și atrăgătoare. Femeile, chiar dacă arată bine, devin neeligibile de la o vârstă mult mai timpurie (exceptând cazul în care devin partenerele unor bărbați foarte bătrâni).

Astfel, pentru majoritatea femeilor, înaintarea în vârstă înseamnă un proces umilitor de descalificare sexuală graduală. De vreme

ce femeile ating un maxim de eligibilitate în tinerețea timpurie, după care valoarea lor sexuală scade constant, chiar și femeile tinere se simt prinse într-o cursă disperată contra calendarului. Sunt bătrâne de îndată ce încetează să mai fie foarte tinere. Spre sfârșitul adolescenței, unele fete sunt deja îngrijorate că trebuie să se mărite. Băieții și bărbații tineri nu prea au motive să se îngrijoreze cu privire la înaintarea în vârstă. Ceea ce-i face pe bărbați dezirabili în ochii femeilor nu are nicio legătură cu tinerețea. Din contră, înaintarea în vârstă tinde (de câteva decenii) să acționeze în favoarea bărbaților, de vreme ce valoarea lor ca iubiți și soți se stabilește mai mult prin ceea ce fac decât prin cum arată. Mulți bărbați au mai mult succes în dragoste la patruzeci decât aveau la douăzeci sau la douăzeci și cinci de ani; faima, banii și, mai presus de toate, puterea sunt potențatori sexuali. (O femeie care a devenit puternică într-o profesie competitivă sau într-o carieră de afaceri este considerată mai puțin dezirabilă, nicidecum mai mult. Majoritatea bărbaților mărturisesc că se simt intimidați sau dezactivați sexual de o astfel de femeie, deoarece evident le este mai greu să o trateze doar ca pe un „obiect” sexual.) Îmbătrânind, bărbații pot începe să fie anxioși cu privire la performanța sexuală, să se îngrijoreze că-și pierd vigoarea sexuală sau că devin impotenți, dar eligibilitatea lor sexuală nu se diminuează cu vârsta. Bărbații rămân în cărți la nivel sexual atâta timp cât pot face dragoste. Femeile sunt în dezavantaj deoarece candidatura lor sexuală depinde de îndeplinirea unor „condiții” mai strict relaționate de felul cum arată și de vârstă.

Atâta vreme cât se crede că femeile au vieți sexuale mult mai limitate decât bărbații, o femeie care nu se mărită niciodată stârnește milă. Nu a fost considerată acceptabilă și se presupune că-și trăiește viața pentru a confirma lipsa ei de acceptabilitate. Presupusa ei lipsă de oportunitate sexuală este stânjenitoare. Un bărbat care nu se căsătorește este judecat cu mult mai puțină cruzime. Se presupune că încă are, la orice vârstă, o viață sexuală – sau șansa uneia. Pentru bărbați, nu există un destin echivalent cu umilitatea condiție de

a fi fată bătrână. „Dl”, titlul de care se bucură din copilărie până la vârsta senilității, îi scutește pe bărbați de stigmatul aplicat oricărei femei nu tocmai tinere care este încă „Dră”. (Faptul că femeile sunt împărțite în „doamne” și „domnișoare”, atrăgând astfel neîncetat atenția asupra statusului marital al fiecărei femei, reflectă credința că este mult mai important pentru o femeie să fie celibatară sau măritată decât este pentru un bărbat.)

O femeie care nu mai este foarte tânără simte fără îndoială o ușurare când reușește în sfârșit să se mărite. Căsătoria alină cea mai acută durere pe care o simte cu privire la trecerea anilor. Dar anxietatea nu dispare complet, căci ea știe că, dacă va fi nevoită să intre din nou pe piața sexuală mai târziu – din cauza unui divorț, a morții soțului sau a nevoii de o aventură erotică –, va trebui să facă asta având un handicap mult mai mare decât orice alt bărbat de vârsta ei (*indiferent* ce vârstă are și cât de bine arată). Reușitele ei, dacă are o carieră, nu constituie un atu. Arbitrul final este calendarul.

Cu siguranță, calendarul suferă câteva variații de la o țară la alta. În Spania, în Portugalia și în țările Americii Latine, vârsta la care majoritatea femeilor sunt considerate fizic indezirabile este mai mică decât în Statele Unite. În Franța, e oarecum mai mare. Convențiile franceze privind sexualitatea îi acordă un loc cvasioficial femeii între treizeci și cinci și patruzeci și cinci de ani. Rolul ei este să inițieze un tânăr timid și neexperimentat, după care ea va fi, desigur, înlocuită de o femeie tânără. (O astfel de poveste de dragoste este redată cel mai bine în ficțiune de romanul *Chéri*¹ al lui Colette; biografiile lui Balzac relatează un exemplu bine documentat din viața reală.) Acest mit sexual le ajută oarecum pe franțuzoaice atunci când se apropie de patruzeci de ani. Dar

¹ Colette, *Chéri. Sfârșitul lui Chéri*, traducere de Mona Rădulescu și Corneliu Rădulescu, prefață și tabel cronologic de Mircea Angheliescu, București: Editura Minerva, 1973. (N. red.)

atitudinile de bază care le descalifică sexual pe femei mult mai repede decât pe bărbați sunt aceleași, indiferent de țară.

Îmbătrânirea variază și în funcție de clasa socială. Oamenii săraci par bătrâni mult mai devreme decât oamenii bogați. Dar anxietatea cu privire la vârstă este resimțită mai des și mai acut de femeile bogate și din clasa de mijloc decât de cele din clasa muncitoare. Femeile dezavantajate din punct de vedere financiar din societatea de azi sunt mai fataliste cu privire la îmbătrânire; ele nu-și permit să ducă bătălia cosmeticelor atât de mult timp sau cu atâta îndârjire. Într-adevăr, nimic nu indică mai clar natura ficțională a acestei crize decât faptul că femeile care își păstrează aspectul tineresc mai mult timp – femei care duc o viață mai puțin solicitantă, care au un acoperiș deasupra capului, care mănâncă echilibrat, care își pot permite îngrijiri medicale, care au puțini copii sau nu au deloc – sunt cele care simt cel mai intens amenințarea vârstei. Îmbătrânirea este mai mult o judecată socială decât o eventualitate biologică. Cu mult mai extinsă decât sentimentul intens de pierdere resimțit la menopauză (care, datorită longevității crescute, tinde să apară tot mai târziu) este depresia cu privire la înaintarea în vârstă, care nu se instaurează din cauza vreunui eveniment real din viața femeii, ci este o stare recurentă de „posedare” a imaginației ei, rânduită de societate – adică de modul în care societatea limitează felul în care femeile pot să se imagineze pe ele însele.

Găsim o relatare-model a crizei înaintării în vârstă în opera sentimental-ironică *Der Rosenkavalier*² a lui Richard Strauss, în care eroina este o femeie măritată, bogată și fermecătoare care se hotărăște să renunțe la aventura ei romantică. După o noapte petrecută cu tânărul și adorabilul său iubit, soția feldmareșalului are o confruntare bruscă și neașteptată cu ea însăși. Asta se întâmplă

² *Cavalerul rozelor*, operă în trei acte de Richard Strauss care a avut premiera la Dresda în 1911. Libretul a fost scris de Hugo von Hofmannsthal. (N. red.)